

Определение и произход на съвестта.

Нравственото чувство е първият и най-непосредствен вестител за доброто и за нашия дълг да го следваме в живота си, но то не е достатъчно за пълноценен нравствен живот. Нравствените ценности трябва да бъдат ясно осъзнати и признати като необходими и безусловно задължителни. Ясното осъзнаване на нравствените ценности като наш дълг и на мотивите за тяхното осъществяване се извършва от съвестта. В повечето европейски езици думите, с които се обозначава понятието съвест, се състоят от предлога "със" и глагола "зная" = съ-знание. Но понятията съзнание и съвест, макар и сродни, не са тъждествени. Съвестта не е съзнание изобщо, а нещо по-особено, по-тясно по значение. В понятието съвест се влагат определени морални тенденции. Думата съвест означава знание с друго. Човек в съвестта си се осъзнава обвързан с Божията воля.

Съвестта е централен орган на нравствения живот, без който не е възможно никакво нравствено съвършенство. Лъчите на нравствените ценности се отразяват в съвестта. Съвестта дава познание за добро и зло, за съдържанието на нашия дълг; тя прави преценки на побудите на човешките постъпки, оценява висотата и достойнството на човешкото поведение, на човешката воля, на самата човешка личност. Съвестта е орган за нравствено познаване. Тя не твори в себе си нравствени ценности, а само свидетелства за безусловната им валидност.

Съвестта се основава, развива и оформя върху вродена заложба за различаване на добро и зло и за предпочитане на доброто пред злото. Тази заложба се обяснява с това, че човек, като сътворен по Божи образ, по самата си природа е нравствено същество и когато остава верен на себе си, той слуша в дълбочината на душата си гласа на доброто или гласа на Бога – абсолютното и вечно Добро. Съвестта е онази глъбина в човешката природа, където тя се докосва до Бога, получава вест от Него и чува Божия глас. Историята и нравственият опит свидетелстват, че човек от най-дълбока древност и до днес е слушал и слуша в себе си гласа на съвестта като незамлъкващ Божи глас. "В мене – говорил Сократ – живее някакъв демон /т.е. божествено същество/; всеки път, когато искам да предприема и да извърша нещо, аз слушам неговия глас, който ме съветва доброто да върша, а злото да избягвам". Римският философ, оратор и държавник Цицерон считал съвестта за отражение и проява на божествения Разум, за вътрешна законодателна сила, която произлиза от самия Бог и черпи от Него своята власт и сила, а според друг римски философ, Сенека: "Съвестта е Бог в самите нас". Кант смята, че съвестта е субективен принцип, чрез който човек отговаря пред Бога за делата си. Видният представител на ценностната етика проф. Николай Хартман казва, че съвестта е вътрешна инстанция за одобряване или неодобряване, един вид указател за добро и зло, глас, който говори неповикан, категорично и убедително. "Чрез гласа на моята съвест – изповядва бележитият немски философ Йохан Фихте – снизхожда духовният свят към мене и ме обгръща като един от своите членове... Гласът на съвестта е лъчът, с който ние идваме от Безкрайното".

Съвестта е глас Божий в нас, защото ние носим Божи образ в душите си, защото Бог – според думите на премъдрия Иисус, син Сирахов – е турил окото си в сърцата ни /Прем. Сир. 17:7/. Съвестта е Божий глас само като проява на богоподобната ни природа, и то само доколкото тя остава такава и не е извратена.

Съвестта е паметта за идеалния образ, който Бог е вложил в нас като потенция и цел, за да пазим този образ от изкривяване. Тя свидетелства дали живеем "в простота и искреност пред Бога" или "с плътско мъдруване" /2Кор. 1:12/, следи съответстват ли нашите мисли, намерения, чувства и постъпки на този идеален образ, или – не. Съвестта преценява заради Бога, защото тя е органът за възприятието Му. Бог въздейства върху човешката съвест, т. е. върху паметта за висшия, горен свят. Съвестта е духовно свърхприродно начало в човека. Тя е най-крайната глъбина на човешката природа, на която тя още не е отпаднала окончателно от Бога, запазвайки връзката си с божествения свят.

Бедата е в това, че съвременният човек се е научил да се отнася критически към свещената, ирационална глъбина на съвестта, ограждайки себе си от нейния глас и иронично надсмивайки се над съвестните хора. Съвестта не е някакво свръхдължно и недостъпно за обикновения човек дело на праведника или отшелника, ненужно за обикновения човек и безполезно за водещия социален слой. Напротив, съвестта е нужна на всеки човек и то не само в отделните повратни моменти на неговия живот, но и в ежедневните дела, и в обикновените отношения и това, което не е засегнато от нейния лъч, се оказва не само недоброкачествено като духовна ценност, но и жизнено нетрайно, нездраво, подхвърлено на разпадане и в личния, и в обществения живот.

“Съвестта е жива и устремена към съвършенство воля; затова там, където отмира тази воля, качеството става безразлично за човека и започва да отпада от живота; всичко започва да се върши “недобросъвестно”, всичко се обезценява, става никому ненужно: от научното изследване до фабричния продукт, от канцеларията на чиновника до уборката на улицата” – пише руският религиозен философ Иван Илин.

“Съвестта, според него, е първият и най-дълбок източник на чувството за отговорност; затова там, където това чувство угасва, се възцарява всеобщо безразличие към резултата от труда и творчеството – какво може да създаде безотговорният политик, съдия, лекар, офицер, инженер, орач?

Съвестта е живият и най-могъщият източник на справедливост; защото там, където нейните лъчи отпадат от живота, човек загубва като че ли душевния орган за справедливостта и вкуса към нея; в какво се превръща животът в обществото, където този орган и този вкус са атрофирани? Що за съд се налага в тази страна? Що за чиновничество? Що за търговия? Що за политика?

Във всяко житейско дело, където личното своекористие се сблъсква с интересите на работата, службата, предмета – съвестта се явява главна сила, подбуждаща човека към отношение към предмета; затова там, където съвестта се изличава от живота – отслабва чувството за дълг, разслабва се дисциплината, гасне чувството за вяност, изчезва от живота началото на служението; навсякъде се възцарява продажност, корупция, измяна и дезертьорство, всичко се превръща в безсрамно тържище и животът става невъзможен.”

Съвестта е това светещо лоно, от което произлизат, пронизвайки целия живот, лъчите на качествеността, свободата, отговорността, честността и взаимното доверие. И ако на злия дух би се удало веднъж в нощта да угаси в душите на спящите хора всички лъчи на съвестта, макар и за кратко време, то на земята би се възцарил такъв ад, за който и най-зловещите съновидения не биха могли да ни дадат вярна представа.

Отстъпването на съвременното човечество от християнската съвест влече големи опасности и беди. И колкото по-скоро и по-дълбоко човечеството осъзнае природата на преживявания от него духовен кризис, толкова по-ясно ще разбере, че без съвест на земята не е възможна нито култура, нито живот.

Функции и състояния на съвестта.

Бивайки еднакво присъща на всички, съвестта действа твърде различно у разните хора, даже в един и същи човек не винаги действа еднакво. Нерядко може да се срещнат хора, които в различни периоди от своето развитие биват ту повече, ту по-малко съвестни, ту осъждат, ту оправдават едни и същи явления в нравствената област. Срещат се хора, които като че съвсем са загубили съвестта си, заглушили са я в себе си.

В сложните прояви на съвестта се различават главно три функции, които, по аналогия с разпределението на властите в една държава, метафорично биват обозначавани като законодателна, съдебна и изпълнителна /въздаятелна/. Със законодателната функция на съвестта се обозначават онези моменти от нейните прояви, когато тя сочи в какво се състои доброто като

задължителна норма на поведение. Съдебната функция на съвестта се проявява, когато е извършено дадено дело: съвестта оценява нравственото му качество и отсъжда дали е добро или зло и заедно с това дали неговият извършител е добър или зъл. Изпълнителната или въздаятелната функция на съвестта се изразява в чувствата на приятност или неприятност, одобрение или неодобрение, спокойствие или неспокойствие, радост или мъка, задоволство или незадоволство, които придружават и особено следват извършената постъпка в зависимост от това дали е добра или зла.

Съвестта има две основни задачи: 1/ да предпазва от падение и да насочва към добро – предшестваща съвест и 2/ да осъжда – последваща съвест. Съвестта предпазва от злото, защото чрез неговото извършване човек ще измени на духовно-нравствената си природа. Съвестта става напомняща – тя иска да напомни за красотата и величието на доброто, което утвърждава битието и достойнството на човека. Напомнящата съвест се превръща в повеляваща.

По будността и чувствителността на съвестта, по нейната чистота и висота, по нейната власт да определя решенията и поведението, се оценява личността на човека както от обществото, така и от Бога.

Когато човек се е издигнал до будна съвест и следва нейните изисквания, той се удостоява с най-висшата награда. Спокойната съвест, съзнанието за изпълнен индивидуален и обществен дълг – ето върховното щастие на земята, което съдържа в себе си сигурна гаранция и за вечно блаженство. "Чистата съвест – отбелязва римският поет Овидий – не се бои нито от лъжи, нито от клевети, нито от сплетни". Щом съвестта е чиста и спокойна, човек върви уверено по житейския си път и се избавя от всякакво чувство на несигурност и неувереност.

Щастието на спокойната съвест не се проявява в блясък навън. То често пъти остава незабелязано за външния наблюдател. То се разлива като тиха радост по цялата душа и я гали като мека лунна светлина. Тихият одобрителен глас на чистата съвест е по-приятен от кресливите гласове на суетната слава. Когато човек запази съвестта си чиста и неопетнена и, когато се вслушва в нейния закон на законите, той извайва в душата си вътрешната красота – единствената красота, която никога не увяхва и не погива.

"Блажен е оня човек – казва премъдрият Иисус, син Сирахов, - който не е грешил с уста и не е бил ранен със скръбта на греха. Блажен е, комуто душата не го осъжда" /Сир. 14:1-2/. Затова св. ап. Павел не желаел да се хвали с нищо друго, освен със свидетелството на добрата си съвест /2Кор. 1:12/. "Веселие и радост не доставят нито величието на властта, нито многото пари, нито могъществото, нито телесното здраве, нито разкошът и изобилието, нито скъпите дрехи, нито друго някое от човешките предимства, - говори вдъхновено св. Иоан Златоуст, - а само духовното съвършенство и добрата съвест. И тъй, който има чиста съвест, макар и да е облечен в дрипи и да търпи глад, е по-щастлив от тези, които живеят разкошно; но този, който чрез съвестта си съзнава извършеното от него зло, макар да притежава много богатства, е по-нещастен от всички хора."

Когато човек се вслушва в изискванията на предшестващата съвест, той дочува един глас, който го похвалява. Добрата съвест сочи на човека полюса на абсолютното Добро – Бога. Добрата съвест се проявява, когато се появяват съмнения и нападки, укори и присъди от страна на други хора. Белег за добра съвест е вътрешното спокойствие, душевният мир. Например ветхозаветният праведник Иов казва: "Не ще ме укори сърцето ми през всичките ми дни" /Иов 27:6/.

Съвестта одобрява и насърчава човека, когато той изпълнява дълга си и живее честно, но тя горчиво го осъжда и тежко го наказва, когато той се провинява и съгрешава. Съвестта е буден страж на нравствените ценности, тя не може да остане няма при лошо поведение. Наказващата или злата съвест произнася съд над самата човешка личност, която се е провинила чрез извършване на зло дело. Римският сатирик Ювенал казва: "Злата съвест е вътре в нас, ден и нощ свидетелства против нас." Мнозина отци и учители на Църквата са ни оставили яр-

ко написани страници за неумолимостта на наказващата съвест. Според бл. Августин човек не е в състояние да усмири изобличаващата си съвест. Св. Иоан Златоуст пише: "Когато бащата накаже сина си няколко пъти и го види пак непоправен, той се отрича от него. Не е така със съвестта. Тя няма да те остави до последния ти дъх.". От всеки друг съд човек може да се укрие и от всяко друго наказание може да избяга, но той не е в състояние да се укрие от съда на собствената си съвест и да избяга от нейното наказание. Според пластичния израз на Свещеното Писание, "нечестивецът бяга, когато никой не го гони" /Притч. 28:1 /, понеже неговата съвест навсякъде го съпътства, никъде не му дава мир и постоянно го терзае. Огнените укори на наказващата съвест парят в душата като неугасващи въглини. Нейните невидими стрели се забиват направо в сърцето на човека и го обливат в кръв. Окоето на съвестта е всевиждащо; от неговия поглед не може да убегне нито един греховен помисъл и нито едно порочно дело. Щом човек веднъж се е провинил, много трудно може да възстанови душевния си покой.

Някои хора, за да се предпазят от болезнените укори на съвестта си, повеждат съзнателна битка с нея и видимо успяват да я сломят. С ирония и ярост посрещат и най-слабата и проява и всичко, към което ги насочва тя: добродетелите, Бога. Неверието за тях е отчаян опит да се освободят от тормоза на съвестта, да се подкопае авторитетът и и правото и да ни ръководи.

Като законодателна функция съвестта понякога е непогрешаваща или погрешаваща. Тя е непогрешаваща, когато водена от Светия Дух, безпогрешно познава Божия закон и свидетелства, съвестта е погрешаваща, заблуждаваща се или фалшива, когато доброто бива представено за зло и злото – за добро.

Съвестта е сигурна, когато посочва точно и ясно какво е добро и зло. Често пъти заблуждаващата се съвест може да се изживява като сигурна. Когато съвестта не е сигурна в познаването на нравствения закон и в оценките си, тя е колеблива или съмняваща се. Според Цицерон осъдително е да се върши нещо, за което се съмняваме дали то е добро или зло.

С оглед начина, по който съвестта взема решения, тя е нежна или чувствителна, широка или притъпена, боязлива или скруполюзна.

В съдебната и функция съвестта бива немощна, приспана и ожесточена. Немощна е, когато под влияние на страстите отслабва и не може да подтикне човека към изпълнение на нравствения закон. Св. ап. Павел наставлява християните да бъдат внимателни към братята си с немощна съвест /1 Кор. 8:7/. Съвестта е приспана или помрачена, когато лоши постъпки оправдава с добри намерения или с външното им съгласие със закона. Вследствие на такова състояние човек се смята за по-добър, отколкото е на практика. Съвестта е ожесточена, когато напълно произволно и упорито отхвърля изпълнението на Божия закон. Хора с подобна съвест „казват Богу: отстрани се от нас, не щем да знаем за Твоите пътища!" /Иов 21:14/.

В изпълнителната или въздаятелна функция съвестта е понякога пристрастна, лицемерна и жигосана. Тя е пристрастна, когато човек ясно и вижда, и посочва чуждите недостатъци, а никак не се смущава от най-големи свои грехове. Хора с такава съвест – според образното определение на Исуса Христа – виждат сламката в окоето на брата си, а гредата в собствено-то си око не усещат /Мат. 7:3/. Съвестта е лицемерна, когато ни възнаграждава с душевен мир незаслужено или поне несъразмерно с извършеното от нас добро. Съвестта е жигосана или изгоряла, когато не заговаря и не измъчва дори при извършване на най-тежки престъпления и човек е напълно равнодушен или спокоен.

В Свещеното Писание се говори още за чиста съвест /1Тим. 3:9/, непорочна съвест /Деян. 24:16/ и Божия съвест /1Петр .2:19/, от една страна, и за осквернена съвест /1Кор. 8:7/ и идолска съвест /1Кор. 8:7/, от друга страна.

Значение на съвестта за религиозно-нравствения живот на човека.

Съвестта принадлежи към нравственото битие на човека, без нея то не може нито да съществува, нито да се осъществи в пълнота. Достоинството на човека се състои в съвестта и се измерва с нейната будност и висота. По будността и чувствителността на съвестта, по чистотата и висотата и, по нейната власт да определя решенията и поведението, се оценява личността на човека както от обществото, така и от Бога.

Вярата в Бога и придобиваната чрез нея благодат, любовта към Бога и Божието благодатно съдействие чрез християнските тайнства очистват и окрилят човешката съвест, придават и будност и твърдост, правят я властна, авторитетна и с това даряват на човека радост и висше щастие.

Благотворното влияние на християнската религия върху съвестта се дължи главно на това, че евангелската вяра безпогрешно, напълно и авторитетно разкрива съдържанието на т. нар. естествен нравствен закон, което човек изпълнява в постъпките си според свидетелството на съвестта си. Озарена от евангелската светлина и благодат, съвестта става сигурен ръководител на вярващия по пътя на нравственото усъвършенстване и на общественото служение. Който е повярвал в Евангелието, позволил е Христос да се всели в душата му и чрез богоозарената си съвест води праведен, свят живот, той предвкуса неземната радост на вечното блаженство и не познава мъчителните терзания на неспокойната съвест:

Значението на съвестта надхвърля границите на временния живот, защото тя свидетелства за вечната валидност на нравствените ценности. В одобряващата и неодобряващата, в похваляващата и осъждащата функция на съвестта човек не изживява само мигновена радост или ефимерно огорчение, преходна похвала или мимолетно осъждане, но и предвкуса вечния рай или ад. В неподкупния и неумолим зов на съвестта се долавя далечния глас на Страшния Съдия, Който ще даде безпогрешна отсъда за делата ни през земния ни живот.

Съвестта се стреми не просто да отсъди, да накаже и унищожи виновния, а чрез отсъдата и наказанието да го предпази от други провинения, да го подтикне да превъзмогне извършеното зло чрез добро и да се излекува от лошите си влечения, наклонности, страсти и пороци. "Като усърден лекар – отбелязва св. Иоан Златоуст – съвестта не престава да прилага своите лечения", без да обръща внимание, че не се вслушват в нея. Благодарение на тази си постоянна загриженост за поправянето на грешния, съвестта никога не му позволява да забрави лошите си постъпки и иска да го предпази от повтаряне на предишните грехове.

Разбира се, съвестта не е в състояние сама да ни предпази от всяко повтаряне на предишните грехове, а още по-малко може да ни изкупи от вината, да ни освободи от тежестта на нейното бреме и да ни прероди за нов, праведен, свят живот. Всички тези актове излизат извън възможностите на човека и са по силата на Бога, Който има власт да опрощава, оправдава и спасява. Съвестта обаче подбужда, подтиква и подготвя човешката душа за тези актове главно чрез разкаянието, чиято същност се състои в съзнаването на извършените греховни постъпки и в желание за поправяне, и водене на нов живот в служба на правдата и доброто. Тази същност на разкаянието свидетелства, че то е проява на съвестта, понеже именно тя подтиква към осъзнаване на сторените грехове, предупреждава и предпазва от тяхното повтаряне.

Съвестта създава онова състояние на духа, при което човешката душа се отваря за Христовата благовест и за Божията благодат. Евангелието, поради съдържащата се в него божествена истина и нравствена красота най-естествено и лесно може да намери прием в хора с будна съвест /вж 2 Кор. 4:2/. Св. ап. Петър с право нарича съвестта "съзнание за Бога" /1 Петр. 2:19/. Тази мисъл е възприета от древния църковен учител Тертулиан, според когото съвестта е първото, началното съзнание на човека за Бога. Тя се потвърждава и от св. Иоан Златоуст, който нарича съвестта "единствен начин за богопознание".

Източник:

"Записки по православна християнска етика", С., 2010 г.